

PHILOSOPHICAL SCIENCES

ФІЛОСОФСЬКА ПАРАДИГМА ЗЛОЧИНУ: ОНТОЛОГІЧНИЙ, ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ТА АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ

Шандра Б.Б.

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри філософії

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

PHILOSOPHICAL PARADIGM OF CRIME: ONTOLOGICAL, GNOSEOLOGICAL AND AXIOLOGICAL DIMENSIONS

Shandra B.B.

Candidate of Juridical Science,

Associate Professor of the Department of Philosophy
of SHEI "Uzhhorod National University"

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуті питання щодо обґрунтованості онтологічного, гносеологічного та аксіологічного вимірів концепцій злочину. Проаналізовано широке коло вчень які містять різні підходи до розуміння природи злочину: класичний, біологічно-позитивістський та соціальний. Кожний злочин, окрім того, що він посягає на охоронювані законом інтереси людини та суспільства, водночас є і викликом моралі.

ABSTRACT

The article deals with the issue of the relevance of ontological, gnosseological and axiological dimensions of the concept of crime. A wide range of doctrines containing different approaches to the understanding of the crime nature, including classical, biological positivist and social ones, has been analyzed. Every crime infringes upon personal and public interests protected by law, being at the same time a moral challenge.

Ключові слова: злочинність, злочин, свідомість, суспільство, держава, суспільна свідомість, філософія права.

Keywords: criminality, crime, conscience, society, state, public conscience, philosophy of law.

Урахування духовної складової людської особистості є надзвичайно важливим у вивченні причин злочинності. Адже гносеологічні концепції аналізу цього феномена залежать від розуміння онтологічної структури злочину, від антропологічної перспективи простору, в якому скоюють злочин. Власне, духовно-аксіологічний пласт є головною силою векторизації багатогранної людської особистості в напрямі узгодження, суголосності з цивілізаційно-трансцендентним виміром буття.

Проаналізувати та виявити глибинні витоки причин злочинності, поведінки людини поставленої перед вибором між добром та злом та можливістю впливу моралі на цей процес.

У процесі свого існування людина і результати її вчинків постійно перебувають у взаємозалежності. У перспективі правових відносин, з одного боку, право бере участь у творенні істинно цивілізаційних форм гідного людського існування, а з іншого – сама людина, закорінена у метафізичній глибині буття, стає творцем правової реальності. Використовуючи свою свідомість, людина постійно стоїть перед вибором: прийняти правову чи протиправову визначеність свого поступування, і відповідно, стати творцем конструктивного творення, щодо її глибоких буттєвих потреб світу, чи стати на шлях деструкції, руйнування.

Внаслідок того, що людина у цілковитій свідомості нерідко обирає другий шлях, перед нами ви-

ринає проблема аналізу причин та умов злочинності. Проте, гносеологічний аспект проблеми нерозривно пов'язаний з онтологічною суттю досліджуваного об'єкта. Іншими словами, щоб дати відповідь на це запитання, важливо дослідити природу злочинності та її головну складову – злочин.

Учення про свідомість упродовж тривалого часу пов'язували з метафізичним знанням, і чимало цінних ідей, які були фундаментальні щодо вчення про свідомість, науковці знаходили ще у вченні Аристотеля, Ляйбніца, Декарта, Канта та ін. Цей період тривав до середини XIX ст., але внаслідок розвитку природознавства, антропології, емпіричних методів дослідження вчення про свідомість відокремили від метафізики. Проте з XX ст. у дослідженнях Фрейда та Юнга знову виявляють зближення цих учень. Завдяки психоаналізу відкрито нові аспекти в механізмі апріорного фундаменту людського сприйняття і, хоч його увага була зосереджена на несвідомому, його представники наголошували на тісному зв'язку між підсвідомістю, свідомістю та надсвідомістю, де ці три прошарки утворюють нерозривне ціле. Слушно із цього приводу зауважив В. А. Бачинін, що несвідоме формується як фундамент для ментальних, ціннісних і нормативних структур – парафеноменів та архетипів [1, с. 331].

Проблему злочину та злочинності, свідомості та правосвідомості досліджували вітчизняні й зару-

біжні вчені: Д. С. Азаров, А. Д. Антонов, О. М. Бандурка, В. А. Бачинін, В. В. Бедь, В. В. Бібіхін, В. С. Бігун, А. М. Бойко, В. М. Вовк, Т. З. Гарасимів, Л. М. Герасіна, Ю. М. Дмитрієнко, Ю. Ю. Калиновський, М. І. Козюбра, М. Й. Коржанський, О. А. Лукашева, С. І. Максимов, О. А. Мартиненко, М. Я. Соколов, П. О. Сорокін, М. М. Тищенко, М. М. Цимбалюк, Ф. Е. Шереги, О. Н. Ярмиш та ін.

Злочинна діяльність – суперечлива щодо розвитку суспільства загалом, оскільки суспільство постійно динамічно розвивається, відповідно відбувається переоцінка поведінки людини, особливо щодо того, чи визнавати її вчинки злочинними. Існує кореляція між зміною відносин у суспільстві та розумінням поняття злочинності в конкретний історичний момент розвитку соціуму. Це поняття, узалежнюючись від конкретного етапу розвитку суспільства, завжди має відповідати інтересам і потребам суспільства саме на цьому етапі розвитку. Отож, з одного боку, поняття злочинності, яке залежить від соціально-економічних відносин на певному етапі розвитку суспільства, є історично непостійним, а з іншого – визнання певних способів поведінки злочином є динамічним процесом, який полягає у зіставленні поведінки індивіда з нормами дозволеності чи недозволеності відповідно до норм типу суспільства, наявного в момент оцінювання.

Злочин є дією, яка має дві форми: активну та пасивну. Наприклад, коли суб'єкт здійснює пограбування, він чинить активну дію, коли ж не допомагає людині у життєво небезпечній ситуації – своєю злочинною бездіяльністю стає учасником пасивного злочину. Основні ознаки злочину були виокремлені В.Ф. Пирожковим [5, с. 10].

Першою і найголовнішою ознакою злочину, на думку автора, є суспільна небезпека, яка виявляється у можливості завдати великої шкоди окремим членам суспільства, існуючим суспільним відносинам. Оскільки суспільна небезпека того чи іншого злочину існує в конкретно-історичній перспективі, то вона має здатність змінюватись на кожному етапі суспільного розвитку.

Наступна ознака – винуватість. Не кожне діяння, яке є суспільно небезпечним, зараховують до злочину. А лише за умови, що вчинення шкоди було зроблено навмисно чи з необережності.

Передбачення кримінальним законом є третьою ознакою злочину. Суть цієї ознаки полягає в тому, що протизаконне діяння порушує норму, закріплену у кримінальному законі. Наприклад, для суб'єктів, які займаються шахрайством, передбачена кримінальна відповідальність у формі позбавлення волі на певний строк.

З попередньої ознакою взаємопов'язана карність (ознака, котра полягає у тому, що за кожний здійснений злочин передбачене конкретне покарання).

Кожний злочин – виклик моралі. Суспільство засуджує його. Аморальність є п'ятою, останньою ознакою злочину. Кожний злочин – аморальний, проте не кожний аморальний вчинок, на думку В. Ф. Пирожкова, є злочином [6, с. 10].

Як вже зазначали, у класичній традиції злочин трактують як природний наслідок жаги до отримання задоволення, з одного боку, та уникнення страждань, з іншого. Традиційно злочин є одним із складників девіантних вчинків, наприклад, таких, як зловживання наркотиками та алкоголем, пропускати уроки, проблеми у родині та ін.

Одним з тих, хто був біля витоків класичної традиції, називають Єремію Бентама. Для його поглядів характерний етичний гедонізм, суть якого полягає в ідеї, що задоволення є добром, і який базувався на психологічному. Провідною думкою є те, що в існуванні усі прагнуть отримати задоволення і уникнення терпіння. В.Т. Татаркевич виокремив характерні риси гедонізму Бентама [8, с. 248–249].

3-поміж них кількісний характер: річ є тим важливішою, чим більше задоволення вона може дати. Сама ж якість задоволення не має ніякого значення. Наприклад, якщо спілкування з товаришами дає стільки ж задоволення, як перегляд спортивної передачі, то їхня цінність є однаковою. Бентам виокремив сім факторів, які впливають на кількість отриманого задоволення: 1) інтенсивність; 2) тривалість; 3) певність; 4) близькість; 5) плідність (полягає в більшій ймовірності того, що разом з цим задоволенням існуватиме якомога більша кількість інших задовольень); 6) чистота (відсутність страждань під час отримання задоволення); 7) плідність (задоволення тим більше, чим більше є відоме іншим людям) [9, с. 251].

Важливість наслідків – наступна риса гедонізму Бентама. Вона полягає у тому, що враховане не тільки задоволення тут і тепер, а й те, які наслідки, ближчі чи віддалені, воно за собою потягне. У цьому випадку маємо справу із тверезим розрахунком, своєрідним рахуванням задоволення.

Кожне задоволення, кому б воно не належало, є добром – це третя риса вчення Бентама про гедонізм. Вихідною точкою тут є власне задоволення, адже лише завдяки йому, згідно з вченням філософа, переконуємось: задоволення є добром. Але так само і кожна людина переживає ідентичне задоволення, звідси робимо висновок: задоволення інших також є добром.

Бентам описав чотири види санкцій, які є чотирма джерелами страждання та насолоди: це – фізичні, політичні, моральні та релігійні. Під фізичними розуміють факт того, що саме природа людини є стримуючим фактором для розвитку злочину. Наприклад, злочинець, який здійснює пограбування, ризикує отримати жорстку відсіч, і шкодою для власного здоров'я, і навіть життя, або ін'єкційне вживання наркотичних речовин збільшує ризик зараження хворобами, які передаються через кров. Цікавим є те, що фізичні чинники впливають на отримання насолоди не тільки при здійсненні злочину, а й за його межами. Так, віра в Бога є важливим чинником для стримування людини від злочину, тому релігійні санкції відіграють дуже важливу роль в її існуванні, тим більше, що вони стосуються не тільки земного життя, а й потойбіччя. Вживання їжі супроводжується певним

задоволенням, проте є обмеженим фізіологічними потребами людини – адже людина не може безперечно їсти.

У теорії Бенґама злочин не є обмежений залежністю лише від одного типу санкцій, оскільки існують два рівні сприйняття поступка. На першому його ще не можна зарахувати до злочинного чи незлочинного, тому що будь-яким поступуванням керує прагнення отримувати насолоду та уникати терпіння. Лише на другому рівні, зважаючи на поступування крізь призму санкцій, уже можна казати про певне розмежування. Так, якщо носієм санкції є держава, то тут йдеться про злочинну чи незлочинну дію; якщо ж санкціонування проводить соціальна система – матимемо справу з відхиленням чи нормою поведінки; коли ж церква буде джерелом санкції – зустрінатимемося з праведним вчинком чи гріхом; у випадку фізичних санкцій – бачитимемо розважливу чи нерозважливу поведінку. Вважаємо, що Майкл Готтфредсон та Тревіс Герші [7, с. 30] мають рацію, коли зазначають: системи санкцій є важливими для опису типів поведінки людини, однак, з їхньою допомогою не вдасться пояснити причини та механізми, які уможливають ту чи іншу дію. Іншими словами, все, що санкціям дозволено, – це лише визначити, чи поведінка є моральною чи неморальною, злочинною чи незлочинною, проте «докопатися» до глибинної суті їх існування – за межами санкцій.

На зміну класичній традиції інтерпретації поняття злочину прийшло позитивістське пояснення, яке було актуальним впродовж ХХ ст. Суть його полягає у тому, що злочини є причинно-зумовлені та детерміновані, а роль людського егоїзму – отримувати задоволення та уникати страждань – у цій теорії нема великого значення. Якщо у класичній традиції у розумінні поведінки особистості робили наголос на виборі та служінні своїм інтересам, то в позитивістській інтерпретації вже йшлося про відмінності поведінки людини та її залежності від багатьох факторів.

Біля витоків біологічного позитивізму стояв Чарльз Дарвін. Його еволюційна теорія була тією силою, що зробила переворот, скасувавши панування класичного розуміння причин поведінки людини. Якщо раніше людина була кимось зовсім іншим, ніж увесь навколишній тваринний світ, маючи «свобідну» волю і звідси – здатність робити вибір свого поступування для досягнення задоволення чи уникнення терпіння, то тепер її починають сприймати майже на одному рівні з тваринним світом. Тепер вона, як і всі інші представники тварин, змушена підкорятись законам природи, а не користуватись власною волею.

Батьком біологічного детермінізму вважають Чезаре Ломброзо, який був практикуючим лікарем карної системи в Італії. Згідно з його вченням, злочинці – це особи, які є на нижчій сходинці розвитку, вони є окремим видом, який відстає у розвитку відносно прогресивнішого виду – *homo sapiens*. Ця ідея була сформульована під впливом вчення Дарвіна про те, що деякі особи є генетично ближчими до первісних людей, ніж інші. Вагомим його

внеском є також відкриття принципу множинної причинності у вивченні злочину: «Кожен злочин зумовлюється багатьма причинами, часто змішаними та сплутаними, кожна з яких ми повинні дослідити окремо, згідно з потребами мислення та мовлення» [2, с. 71]. Серед причин відмінності злочинців були не тільки антропологічні, а й демографічні, економічні, освітні, релігійні, політичні, генетичні, і навіть, метеорологічні та геологічні.

Його учень Енріко Феррі вказав на дві головні помилки свого учителя: 1) антропометричним фактам порівняно з психологічними було надане неоднакове значення; 2) усі правопорушники були зараховані до одного класу. Феррі, зіткнувшись з одного боку, з тим, що не всі злочинці схожі між собою, а з іншого – що вони відрізняються від законслухняних громадян не в один і той самий спосіб.

До вроджених злочинців, які були виокремлені Ломброзо, додав ще типи: псевдозлочинці – це люди, які скоїли ненавмисні правопорушення, епілептичні, політичні, невинуваті, злочинці за пристрастю. Адже злочинність – це соціально-правове, історично-мінливе, негативне масове явище, яке складається з усієї сукупності здійснених в той чи інший період злочинів, які характеризуються кількісними та якісними показниками [10, с. 861].

Уже в другій половині ХХ ст. проводились цікаві дослідження щодо кореляції злочинної поведінки та малих фізичних аномалій, наприклад, таких як: дуже широко розташовані очі, перетинки між пальцями ніг, несиметрично розміщені вушні раковини, гіперактивність, певна некоординованість рухів та ін. Зазвичай, на ці аномалії ні ті, хто є їх носієм, ні навколишні люди не звертають особливої уваги. У 1988 р. Меднік та Кандель [3, с. 64] досліджували розвиток 129 дванадцятирічних дітей з малими аномаліями у віці до 21 року. Ними було виявлено, що, з одного боку, ці аномалії корелювалися з насильницькими проступками лише у випадку їх проживання у неблагополучних сім'ях, а з іншого – зв'язок малих аномалій був доказаний лише у зв'язку з насильницькими проступками, і його не було у проступках, які стосувались майна. Також була виявлена ще одна закономірність – ті, які під час родів мали ускладнення і водночас страждали на чисельні малі фізичні відхилення, коли ставали дорослими, то ймовірність обрання ними злочинного шляху була більшою, ніж у тих, у кого були або тільки малі фізичні аномалії, або лише ускладнення під час родів. Звідси доходимо висновку: порушення нормального розвитку нервової системи є важливим, але неосновним фактором, що підвищує ризик насильницької поведінки.

Недоліком біологічного позитивізму є те, що він не створив концепції злочину, джерелом якої була б загальна теорія поведінки особистості. Не маючи цієї концепції, він розумів злочинців так, як визначила їх держава. Це визначення полягало у тому, що ними вважались суб'єкти, які порушували закон, що його встановила держава, іншими словами, злочин був лише проступком проти закону.

Внаслідок такого стану речей, біологічний позитивізм був приречений лише на безконечне творення різних типів і не був здатний до розв'язання проблеми відмінності між злочинами.

Якщо злочин належить до виміру одиничних сутностей, то для злочинності характерна масовість. Злочинність не може існувати у вакуумі, вона є закономірним об'єктивним процесом. Варто зазначити: злочинність тісно пов'язана із соціумом, оскільки є деструктивно-небезпечною поведінкою окремих індивідів або груп, які своєю діяльністю порушують його гармонію, оскільки спрямовані, з одного боку, проти конкретних осіб, представляють собою небезпеку для їхньої гідності, здоров'я, зрештою, життя, а з іншого – руйнують моральні та економічні підвалини людського буття. На думку В. А. Бачиніна, злочинність у суспільстві виконує низку наступних функцій [1, с. 331].

Перша функція злочинності полягає у тому, що вона допомагає певним категоріям людей реалізувати свої трансгресивні нахили, оскільки в будь-якому суспільстві існує певна група людей, які з тих чи інших причин не змогли зреалізувати себе в конструктивних формах діяльності. Жага самоутвердження, дефіцит яскравих вражень, нерезалізована агресивність, зрештою, звичайна меркантильність – це ті причини, що штовхають означених суб'єктів за межі закону.

Суть другої функції полягає в тому, що деструктивна діяльність злочинців змушує увесь час зміцнювати фундамент нормативно-ціннісних структур суспільства, постійно підтримувати та вдосконалювати засоби протидії агресивному кримінальному середовищу.

Третя функція виконує роль своєрідного маркера, який позначає неправильні шляхи розвитку суспільства і потім через інститути соціалізації та виховання допомагає членам суспільства відрізнити правильні шляхи від тупикових. Образ злочинця тут є немов би попереджувальним знаком, що пригадує невдалі та трагічні способи людського буття.

Узагальнюючи сказане, варто зазначити: тільки злочинець впливає на суспільство, а й сам зазнає значного впливу зі сторони соціуму, часом настільки сильного, що можна казати про соціум як про творця злочинців. Цікавою є теорія Мертона [1, с.102] про аномію або розчарування, коли людина не може досягнути бажань, які стимулює культура (наприклад, матеріального накопичення), оскільки та ж культура не дає всім рівні можливості для досягнення цієї мети – тоді під гнітом тих бажань, стимульованих культурою, але фрустрованих соціальною структурою, шукаючи вихід з цього протистояння всередині, людина може розглядати злочин як один із варіантів виходу з такого нестерпного становища.

Література

1. Бачинин В. А. История западной социологии: учебник / В.А. Бачинин, Ю.А. Сандулов. – СПб.: Лань, 2002. – С. 331.
2. Готтфредсон Майкл. Загальна теорія злочину / Майкл Готтфредсон, Тревіс Герші. – Харків: Акта, 2000. – С. 71.
3. Кунцман П. Філософія / П. Кунцман, Ф-П. Буркар, Ф. Відман. – К.: Знання-Прес, 2002. – С. 64.
4. Майерс Д. Интуиция. Возможности и опасности / Дэвид Майерс. – СПб.: Питер, 2010. – С. 102.
5. Пирожков В.Ф. Криминальная психология / В. Ф. Пирожков. – М.: Ось-89, 2007. – 704 с.
6. Пирожков В.Ф. Криминальная психология / В. Ф. Пирожков. – М.: Ось-89, 2007. – С. 10.
7. Пор. Гільдебранд Д. Етика / Д. Гільдебранд. [пер. с нем. А.И.Смирнова]. – СПб.: Алетейя, 2001. – С. 30.
8. Татаркевич В.Т. Історія філософії: в 3-х т. / В.Т. Татаркевич. – Львів: Свічадо, 1999. – Т. II. – С. 248–249.
9. Татаркевич В.Т. Історія філософії: в 3-х т. / В.Т. Татаркевич. – Львів: Свічадо, 1999. – Т. II. – С. 251.
10. Юридическая энциклопедия / под ред. Б.Н. Топорнин. – М.: Юристь, 2001. – С. 861.